

DLA doktori értekezés tézisei

Varga Oszkár

Beethoven: Kreutzer-szonáta.

Előadói kifejezőeszközök és hagyományok a mű születésétől
az első jelentős hangfelvételekig

Témavezető: Scholz Anna DLA

Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem

28-as számú művészet- és művelődéstörténeti tudományok besorolású
doktori iskola

Budapest

2026

I. A kutatás előzményei

A 20. század második felétől egyre nagyobb hangsúlyt kapott a zeneművek keletkezési korának előadói stílusát és a zeneszerzői forrásokat figyelembe vevő, a korabeli megszólalásmódhoz közelítő előadói gyakorlat, amely angolul *Historically Informed Performance Practice* (HIPP) néven vált ismertté. Ez a kutatási szemlélet többek között Clive Brown és Neal Peres Da Costa munkássága által bővült a korabeli előadói hagyományok, előadói technikák és korai hangfelvételek vizsgálatával.

Kutatásom fontos előzményei Brown *Classical and Romantic Performance Practice 1750–1900* című munkája és a 19. századi hegedűjáték előadói technikáiról szóló tanulmányai, valamint Peres Da Costa *Off the Record* című könyve. A 19. században alkalmazott tempo rubato vizsgálatában Richard Hudson és Sandra Rosenblum kutatásaira támaszkodtam.

Disszertációm legközvetlenebb előzménye Brown és Peres Da Costa 2021-es Bärenreiter Beethoven-szonáta kiadása és az ahhoz kapcsolódó *Performing Practice Commentary*, amely Beethoven notációjának értelmezését a korabeli előadói konvenciók – többek között a tempo rubato, a portamento, az aszinkron játék és a ki nem írt arpeggiojáték – ismeretéhez köti. Kutatásommal ezt a szemléletet a Kreutzer-szonátára összpontosítva, annak 19. századi előadói

hagyományát és forrásait, valamint korai hangfelvételeit együttesen vizsgálva vittem tovább.

A 19. századi hegedű-előadói gyakorlat feltárásában Louis Spohr, Friedrich Hermann, valamint Joachim József és Andreas Moser metodikai munkái jelentenek fontos forrásokat. Ezek mellett Ferdinand David, Joachim József, Carl Halir és Fritz Kreisler Beethoven-kiadásai lehetővé teszik az előadói hagyományok és technikák 19. századi, illetve 20. század eleji változásainak és lehetséges kapcsolatainak vizsgálatát.

A szakirodalomban részletesen lehet olvasni a 18–19. századi előadói gyakorlat egyes elemeiről, Beethoven notációjáról és annak korabeli értelmezéséről, a történeti kottakiadásokról, valamint a korai hangfelvételeken dokumentált romantikus előadói gyakorlatról. A zenetörténészek azonban eddig nem kapcsolták össze ilyen átfogó módon ezeket a kutatási területeket a Kreutzer-szonáta előadástörténetén keresztül. Disszertációmban a Beethoven-kutatást, a 19. századi hegedű-előadói gyakorlat metodikai és kottaforrásait, valamint a korai hangfelvételek interpretációelemzését egy történeti folyamat részeként vizsgáltam.

II. Források

Kutatásom elsődleges történeti forrásai Beethoven Kreutzer-szonátájának keletkezéséhez kapcsolódó dokumentumok és korai kiadások, a 18–19. századi hegedűiskolák, a történeti Beethoven-közreadások, valamint a 20. század első felében készült hangfelvételek.

A mű keletkezéstörténetének vizsgálatában a komponálás, a bemutató és az első kiadás körülményeire vonatkozó forrásokra támaszkodom. Beethoven korának hegedűtechnikai hátterét és annak változásait a francia hegedűiskola meghatározó alakjainak – többek között Giovanni Battista Viotti, Rodolphe Kreutzer, Pierre Rode és Pierre Baillot – munkásságán keresztül vizsgáltam.

A 19. századi hegedű-előadói gyakorlat vizsgálatában Louis Spohr, Friedrich Hermann, valamint Joachim József és Andreas Moser hegedűiskolái jelentenek fontos forrásokat. Ezek mellett David (1868), Joachim (1901), Halir (1905) és Kreisler (1911) Beethoven-közreadásait használom az előadói hagyományok továbbélésének és változásának vizsgálatához.

Közülük kiemelt jelentőségű Ferdinand David 1868-as kiadása, amely Clive Brown kutatásai szerint a Kreutzer-szonáta két legkorábbi fennmaradt, előadói jelölésekkel ellátott közreadásának egyike. Ujjrendjei és vonásai fontos forrást jelentenek a 19. századi hegedű-előadói hagyomány vizsgálatához. David egyes előadói megoldásai hasonlóságot mutatnak tanára, Spohr hegedűiskolájában dokumentált gyakorlattal, egyes jelölései pedig Joachim későbbi Beethoven-közreadásában is megtalálhatók.

A kutatás másik fontos elsődleges forráscsoportját a korai hangfelvételek alkotják. A hangfelvételek vizsgálatához Frithjof Vollmer felvételjegyzékét használtam kiindulópontként, amelyet saját kutatásaim alapján a Bartók–Szigeti-páros 1940-es koncertfelvételével, valamint két felvétel diszkográfiái adataival egészítettem ki. Az így 1940-ig terjedő

jegyzékben szereplő felvételek közül három interpretációt választottam részletes elemzésre: Ignaz Friedman és Bronisław Huberman 1930-as, Fritz Kreisler és Franz Rupp 1936-os, valamint Bartók Béla és Szigeti József 1940-es felvételét. A felvételek jegyzékét a disszertáció függeléke tartalmazza. A hangfelvételek lehetőséget adnak annak vizsgálatára, hogy a rajtuk hallható előadói technikák közül melyek hozhatók kapcsolatba a korábbi forrásokban dokumentált gyakorlatokkal.

Kortörténeti forrásként használok Flesch Károly visszaemlékezéseit, valamint a vizsgált előadókhoz kapcsolódó életrajzi dokumentumokat. Ezek az előadói hagyományok, a művészek közötti kapcsolatok és az interpretációk történeti hátterének feltárását segítik.

A másodlagos szakirodalomból elsősorban Clive Brown, Neal Peres Da Costa, Richard Hudson és Sandra Rosenblum előadói gyakorlattal foglalkozó kutatásaira, valamint Beethoven életére, a Kreutzer-szonáta keletkezéstörténetére, a francia hegedűiskolára és a vizsgált előadókra vonatkozó szakirodalomra támaszkodtam. Ezek segítségével helyeztem történeti és előadáselméleti összefüggésbe az elsődleges forrásokból és a hangfelvételekből levont következtetéseimet.

III. Módszer

Kutatásom módszere történeti forráskutatásra, a 19. századi előadói gyakorlat vizsgálatára, az előadói hagyományok továbböröklődésének feltérképezésére és korai hangfelvételek összehasonlító elemzésére épül. Célom volt annak vizsgálata, hogy a Beethoven korában és a 19.

században dokumentált előadói technikák milyen módon követhetők nyomon a későbbi forrásokban és a 20. század első felének hangfelvételein.

A Kreutzer-szonáta keletkezéstörténetének feltárása mellett megvizsgáltam Beethoven kapcsolatát a korabeli hegedűsökkel, valamint a francia hegedűiskola technikai újításainak Beethoven hegedűműveire gyakorolt hatását. A történeti és zenei források összevetésével helyeztem el a művet abban a hegedűtechnikai környezetben, amelyben megszületett és első előadói működtek.

A kutatás következő, nagyobb egységében a 19. századi előadói gyakorlatot vizsgáltam. Korabeli hegedűiskolák, történeti kottakiadások és a vonatkozó szakirodalom összevetésével követtem nyomon egyes előadói hagyományok és technikák változását. Külön foglalkoztam a tempo rubato különböző formáival, a vibrato és a portamento használatával, a vonókezelés változásaival, valamint a zongorajátékban az aszinkron játékkal és a ki nem írt arpeggiojattal. A történeti kottakiadásokat elsősorban az ujjrendek, vonások és egyéb előadói jelölések összehasonlítására használtam.

A források összevetését az előadói hagyományok közvetett kapcsolatainak vizsgálatával egészítettem ki. Tanár–növendék kapcsolatok és dokumentált művészi együttműködések alapján vizsgáltam azokat a lehetséges közvetítési útvonalakat, amelyek kapcsolatot teremthetnek a 19. századi és a 20. század eleji előadói gyakorlat között. A hegedűsök esetében ennek egyik fontos vonala Spohr, David, Joachim és a következő hegedűsgenerációk kapcsolata; a

zongoristák esetében pedig többek között Beethoven, Czerny, Liszt és az őket követő előadói hagyományok vizsgálata. Ezeket a kapcsolatokat a disszertációban készített szakmai családfák segítségével is szemléltetem.

A kutatás legnagyobb elemző egységét a korai hangfelvételek vizsgálata alkotja. Az 1911 és 1940 között ismert Kreutzer-szonáta-felvételek közül három jelentős interpretációt – Friedman és Huberman 1930-as, Kreisler és Rupp 1936-os, valamint Bartók és Szigeti 1940-es felvételét – választottam részletes összehasonlító elemzésre. Az előadók pályájának és művészi kapcsolatainak vizsgálatát követően konkrét zenei részleteken elemeztem a korábban meghatározott előadói technikák megjelenését. A felvételek tempóviszonyait és tempóingadozásait metronómszámok összehasonlításával vizsgáltam, a hallható előadói megoldásokat pedig a korabeli hegedűiskolákban, kottakiadásokban és más történeti forrásokban dokumentált gyakorlatokkal vetettem össze.

Módszerem fontos alapelve, hogy a 20. századi hangfelvételeket nem tekintettem Beethoven saját előadói gyakorlatának közvetlen lenyomataiként. Azt vizsgáltam, hogy a felvételeken hallható technikák közül melyek mutatnak hasonlóságot vagy hozhatók kapcsolatba olyan előadói gyakorlatokkal, amelyek létezését korábbi történeti források igazolják.

Kutatásom egyéni vonása a történeti forráskutatás, a kottai és metodikai források összehasonlítása, az előadói kapcsolatok feltérképezése és a hangfelvétel-elemzés együttes alkalmazása egyetlen mű előadástörténetének vizsgálatában. A nemzetközi előadói gyakorlat kutatásának eredményeit a Kreutzer-szonáta három vizsgált

interpretációjára alkalmaztam, és a történeti forrásokban dokumentált előadói technikákat a hangfelvételeken hallható megoldásokkal vettem össze.

IV. Eredmények

A Kreutzer-szonáta és korai hangfelvételei tizenöt éves korom óta foglalkoztatnak. Különösen azok a mai előadói gyakorlattól eltérő megoldások keltették fel érdeklődésemet, amelyek a tempo rubato, a vibrato, a portamento, az aszinkron játék és a ki nem írt arpeggiojáték használatában figyelhetők meg. Kutatásom egyik kiinduló kérdése ezért az volt, hogy ezek az előadói technikák milyen történeti előzményekkel rendelkeznek, és milyen kapcsolat mutatható ki a korabeli írott források és a 20. század első felének hangfelvételei között.

Kutatásom eredményeként kimutattam, hogy a Kreutzer-szonáta hegedűtechnikai sajátosságai nem elszigetelt jelenségként értelmezhetők, hanem összefüggésbe hozhatók Beethoven korábbi hegedű-zongora szonátaival és a francia hegedűiskola technikai újításaival. Az op. 12 no. 1-es D-dúr szonáta és az op. 47-es A-dúr szonáta összehasonlítása alapján megállapítható, hogy a hegedű szerepe jelentősen megnövekedett: a Kreutzer-szonátában változatosabb karakterek, szélsőségebb dinamikák, nagyobb hangterjedelem és magasabb fokú virtuozitás jellemzik a szólamot.

A 19. századi metodikai források és történeti kottakiadások összevetése révén közvetett kapcsolatokat tártam fel egyes előadói

hagyományok között. Ferdinand David Beethoven 1865-ös hegedűverseny- és 1868-as, hegedű–zongora szonátákat tartalmazó kiadásainak újrendjei és vonásai több ponton hasonlóságot mutatnak a tanára, Louis Spohr hegedűiskolájában dokumentált gyakorlattal. David egyes előadói jelölései Joachim József 1901-es Beethoven-szonátakiadásában is megtalálhatók. E források összehasonlítása lehetőséget ad arra, hogy nyomon kövessük egyes 19. századi hegedű-előadói technikák változását és lehetséges kapcsolatait.

A hangfelvételek vizsgálatához Frithjof Vollmer felvételjegyzékét használtam kiindulópontként, amelyet saját kutatásaim alapján a Bartók–Szigeti-páros 1940-es koncertfelvételével, valamint két felvétel diszkográfiai adataival egészítettem ki. Az így 1940-ig terjedő jegyzékben szereplő felvételek közül három interpretációt választottam részletes elemzésre: Ignaz Friedman és Bronisław Huberman 1930-as, Fritz Kreisler és Franz Rupp 1936-os, valamint Bartók Béla és Szigeti József 1940-es felvételét. A három interpretáció összehasonlítása azt mutatja, hogy a 19. századi forrásokban dokumentált előadói technikák a 20. század első felének felvételein nem egységes stílusként, hanem az egyes művészek játékában eltérő módon és különböző kombinációkban jelennek meg.

Huberman játékában különösen erősen felismerhetők a Spohr által leírt „szép” előadás egyes elemei, többek között a változatos vibrato- és portamentohasználat. Kreisler folyamatosabb vibratója már a 20. századi hegedűjáték irányába mutat, miközben portamento-, rubato- és egyes vonókezelési megoldásai kapcsolatba hozhatók a 19. századi

gyakorlattal. Szigeti játékában ugyancsak megfigyelhető a tempo rubato, a vokális jellegű portamento és a korábbi hagyományokhoz kapcsolható vibrato használata.

A zongoristák elemzése hasonló különbségeket mutat. Bartók a három vizsgált zongorista közül a legváltozatosabban alkalmazza az aszinkron játékot, a ki nem írt arpeggiojátékot és a tempo rubato különböző formáit. Friedman játékában szintén hangsúlyosan jelennek meg ezek a technikák, míg Rupp lényegesen visszafogottabban alkalmazza őket.

A történeti források, kottakiadások, előadói kapcsolatok és hangfelvételek együttes vizsgálata alapján megállapítható, hogy a 20. század első felének vizsgált interpretációiban számos olyan előadói technika figyelhető meg, amelyek létezését már Beethoven korában és későbbi 19. századi forrásokban is dokumentálták. A felvételek ugyan nem Beethoven saját előadásmódjának közvetlen lenyomatai, azonban a rajtuk hallható egyes megoldások kapcsolatba hozhatók korábbi forrásokban leírt előadói gyakorlatokkal. A zenészek utókor számára fennmaradt játéka ily módon Beethoven korának közvetett lenyomata a száz évvel későbbi zenei életben.

V. Az értekezés tárgyköréhez kapcsolódó tevékenység dokumentációja

Előadás és minikoncert az Új Nemzeti Kiválóság Program 2019–2020-as ösztöndíjasaként

Időpontok és helyszínek:

2020. január 23. – Kecskeméti Kodály Intézet

2020. január 24. – Zeneakadémia, I. előadóterem

Az előadás címe:

Beethoven és a hegedűszonáta műfaja, különös tekintettel a Kreutzer-szonátára

Leírás:

A hegedűszonáta műfajának zenei és technikai változásai Beethoven hegedűszonátainak tükrében.

A minikoncert műsora:

Ludwig van Beethoven: A-dúr Kreutzer-szonáta, op. 47

Előadók:

Varga Oszkár – hegedű

Dani Imre – zongora

Schubert és Brahms kamarazenéje – koncertsorozat a Bartók Emlékházban

Időpontok:

1. koncert – 2024. március 17.
2. koncert – 2024. március 23.
3. koncert – 2024. április 27.

Leírás:

Három koncertből álló kamarazenei sorozat, amelynek során Ferdinand David történeti közreadásai alapján alakítottam ki a Schubert-kamaraművekben alkalmazott ujjrendjeim, portamentóim és vonásaim egy részét. A koncertek így lehetőséget adtak a disszertációban vizsgált 19. századi hegedű-előadói gyakorlat egyes elemeinek gyakorlati alkalmazására.

Előadók:

Varga Oszkár – hegedű

Csalog Gábor – zongora